

УДК 159.947.3: 371.125

Федоренко А.Ф.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ПРОФЕСІЙНИЙ АДАПТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФЕНОМЕН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-ПРАКТИКІВ

У статті представлена психологічна специфіка професійного адаптивного потенціалу у майбутніх психологів-практиків, особливості розвитку та формування професійної адаптивності та професійної адаптованості студентів-психологів в процесі фахової підготовки у ВНЗ.

Ключові слова: професійна адаптація/дезадаптація, адаптивність, професійна адаптивність, адаптованість, професійна адаптованість, професійний адаптивний потенціал.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються у суспільстві, висувають підвищені вимоги до професійних якостей сучасного фахівця, тому однією з актуальних проблем сьогодення виступає проблема розвитку та активізації професійного адаптивного потенціалу його особистості. Актуальність вивчення проблеми адаптації й подолання дезадаптації в умовах професійної діяльності зумовлюється стресогенністю ситуацій життєдіяльності людини, що виникають найчастіше у так званих допомагаючих професіях системи “людина-людина”. Виникнення специфічних адаптивних труднощів до різних форм професійної діяльності фахівців у галузі теорії та практики сучасної психології у різних професійних ситуаціях зумовлює необхідність вивчення та виявлення психологічних чинників, шляхів і засобів попередження та подолання професійної дезадаптації майбутніх фахівців.

Потребою сьогодення є підвищення ефективності та якості професійної підготовки психолога-практика, що дозволяє підвищити рівень його адаптації, прогнозувати та упереджувати виникнення проблем професійної дезадаптації. Необхідно

відмітити, що професійна дезадаптація психологів-практиків викликана активізацією деструктивно спрямованих чинників особистісного та соціального характеру, які здійснюють вплив на формування особистості та її психологічної готовності до професійної діяльності, спричиняють її труднощі та проектують як очікувані, так і неочікувані проблемні ситуації.

Професійна діяльність психолога-практика пред'являє додаткові вимоги до індивідуально-психологічних особливостей особистості, рівня розвитку цілого комплексу професійно важливих якостей та адаптивних здібностей фахівця. Все це істотно може ускладнювати особистісне і професійне становлення майбутнього психолога, успішність професійної адаптації у майбутній фаховій діяльності.

Професійна адаптація містить адаптацію до професії та адаптацію в самій професійній діяльності і має місце тоді, коли змінюються умови професійної діяльності особистості, а звична поведінка стає неможливою або малоефективною. Дослідники зазначають, що ознаками професійної адаптації є наявність у адаптанта змін у поведінці з метою пристосування до конкретних умов професійної діяльності [1; 3; 6].

Варто підкреслити, що професійна адаптація особистості потребує різного сполучення та вираженості тих чи інших індивідуально-психологічних якостей, що входять до поняття "адаптивні здібності", головною особливістю яких є забезпечення ефективної взаємодії з професійним середовищем та ефективна професійна діяльність.

Професійна адаптація містить декілька елементів, які базуються на професійному становленні та розвитку фахівця, особливостях професійної діяльності, яка в умовах інтенсивного розвитку українського суспільства все тільки вдосконалюється, поширюється та ускладнюється. Професійна підготовка фахівця у ВНЗ відноситься до фундаментальної ключової фази єдиного процесу професійної адаптації.

Науковці визначають такі форми адаптації, як адаптивність, неадаптивність, дезадаптивність. Так, на думку Н. І. Пов'якель, адаптивність це інтегральна властивість, яка характеризує ступінь психологічної адаптації особистості та визначається відповідністю (власне адаптивність), відносною невідповідністю (неадаптивність)

або крайнім ступенем невідповідності і відсутністю можливості адаптації (дезадаптивність) між цілями, прагненнями особистості та результатами, які нею досягаються [4; 6]. Ступінь адаптивності пов'язана з особливостями вибору та постановки цілей, результатів та способів досягнення. Неадаптивність відбувається тоді, коли прагнення та цілі особистості не відповідають вчинкам, засоби – з їх використанням, мотиви діяльності – з результатами. Вона нерідко викликається невідповідністю рівня домагання особистості її реальним можливостям, заниженою самооцінкою, відсутністю навичок спілкування, а також впливом афективних переживань, психотравм, стресів, екстремальних ситуацій тощо. Неадаптивність може стати дезадаптивністю у разі підвищення частоти та повторюваності невдалих спроб особистістю ставити і реалізовувати відносно значущі цілі. Вона може бути пов'язана з особистою незрілістю, несформованістю сфери прийняття рішень, психічними відхиленнями тощо.

Існує тенденція до обґрунтування феномену “дезадаптація” з основних позицій у його визначенні, зокрема, позицій якісного функціонування процесу адаптації та соціалізації; функціонування пристосувальних механізмів особистості; існування та функціонування захисних механізмів особистості; функціонування адаптивних механізмів особистості як реакції на деструктивні проблемні ситуації, що спроектовані довкіллям тощо. Водночас, існує суперечність у констатації феномену “професійна дезадаптація”, що визначається як з позиції загального процесу особистісної дезадаптованості, так і з позиції порушення процесу адаптації внаслідок неефективної взаємодії особистості із оточенням. В контексті дискусійності щодо чіткості причин дезадаптації, виникає необхідність в уточненні чинників, що забезпечують розвиток професійної адаптації в процесі фахової підготовки у ВНЗ.

Більшість авторів (Ф. Б. Березін, М. А. Дмитрієва, Л. М. Мітіна, А. О. Реан та ін.) розглядають професійну адаптацію в контексті ефективного функціонування особистості та визначають порушення у професійній адаптації з позиції активізації таких механізмів як: порушення динамічної рівноваги в системі “людина – професійне середовище”; порушення в професійній діяльності, які за

фізіологічними та психологічними ознаками дезадаптації відповідають ознакам стресу; порушення загального адаптивного процесу особистості тощо. Встановлені причини порушень у набутті адаптивного потенціалу особистості спричиняють розвиток дезадаптивності, зокрема, в контексті професійної діяльності психолога. Існування внутрішніх та зовнішніх чинників, які деструктивно впливають на особистість психолога, зумовлює активізацію психологічних механізмів, які спричиняють появу професійної дезадаптованості [1; 3; 5; 7].

В даному контексті наукові дослідження з визначення чинників професійної адаптації у майбутніх психологів-практиків, в умовах навчання у ВНЗ, враховують досягнення особистістю стану адаптованості в процесі її взаємодії з професійним середовищем. Даний стан досягається шляхом цілеспрямованого формування особистості професіонала, розвитку його здібностей до ефективної адаптації на основі врахування специфіки професійної адаптації/деадаптації у професійній підготовці студентів-психологів. Внутрішня позиція особистості зумовлюється розвитком професійної адаптивності як особистісної властивості, а у контексті професійної діяльності здійснюється розвиток професійної адаптованості як психологічного механізму професійної адаптації. Професійна адаптованість являє собою чинник, що інтегрує вплив середовищних та внутрішніх факторів на процес професійної адаптації особистості. Професійний адаптивний потенціал включає професійну адаптивність, професійну адаптованість та забезпечується функціонуванням таких якісних психологічних особистісних особливостей як відсутність розчарувань у професії, прагнення до професійного й особистісного зростання, позитивна самооцінка фахової спроможності, самоскеровування власних емоційних станів та поведінки у складних професійних ситуаціях, вирішення внутрішніх суперечностей та міжособистісних конфліктів у професійній діяльності, позитивна “Я-концепція” [8].

Інакше кажучи, розвиток психологічних чинників професійної адаптації у майбутніх психологів у процесі підготовки у вищій школі можливі за рахунок конструктивного спрямування фахової підготовки на розвиток особистості майбутнього психолога-практика шляхом активізації самоусвідомлення та саморозвитку особистості в контексті

майбутньої професійної діяльності [4]. Саме тому найбільш важливою постає проблема не тільки забезпечення майбутнього психолога знаннями щодо чинників професійної адаптації, але й їх чітка диференціація відносно спрямування та активізації саморозвитку особистості щодо їх розвитку та формування.

З початком професійної діяльності, психологи проходять через випробування на соціальну зрілість, на готовність адаптуватися в новій системі та різноманітних галузях професійної діяльності, на здатність переосмислювати власні цінності, знаходити конструктивні способи виходу з різних за складністю професійних ситуацій. Діяльність фахівця в практичній психології, порівняно з іншими професіями, є специфічною як за своїм предметом – індивідуальністю людини – так і тим, що психолог-практик і сам завжди виступає в професійній діяльності як індивідуальність, і в зв'язку з цим виникає ряд проблем, пов'язаних з підготовкою психолога та вимогами до нього як професіонала та як особистості. Його професійна діяльність пов'язана з напруженою розумовою працею, значним емоційним навантаженням, яке обумовлене постійним включенням у ситуацію, необхідністю швидкого реагування на проблеми, що виникають [2; 4].

Результати дослідження. Нами визначені внутрішні, суто психологічні передумови професійної адаптації майбутнього психолога-практика в професійній діяльності. Ми виділяємо психологічну здатність особистості до професійної адаптації або професійну адаптивність та її результат або професійну адаптованість, що утворюють професійний адаптивний потенціал майбутнього фахівця, як провідний комплексний феномен успішності професійної адаптації та ефективності професійної діяльності.

В статті ми розглянемо деякі результати нашого дослідження, метою якого виступило вивчення залежності рівня професійної адаптації від рівня сформованості професійної адаптивності та професійної адаптованості майбутнього психолога шляхом застосування спеціально розробленого методичного комплексу. Комплекс включає: I блок – діагностика адаптивного потенціалу особистості: багаторівневий особистісний опитувальник

“Адаптивність” А. Маклакова та С. Черняніна; діагностика особистісних якостей – методика “Незакінчені речення” А. Філіпса (адаптація А. М. Прихожан); діагностика особливостей самоусвідомлення студентів-психологів із різним рівнем адаптивного потенціалу – методика “Особистісний семантичний диференціал Ч. Осгуда” (ОД) (адаптованого в НДІ імені В. М. Бехтерева); II блок – діагностика адаптивності/дезадаптивності в системі самоусвідомлення: опитувальник СПА К. Роджерса - Р. Даймонта; III блок – діагностика особистісного симптомокомплексу адаптованості/дезадаптованості: опитувальник ЕРІ (Г. Айзенка), особистісний опитувальник Р. Кеттелла -16–PF (форма С). Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі НПУ імені М. П. Драгоманова. Різними видами дослідно-експериментальної роботи було охоплено 300 студентів – психологів першого – п’ятого курсів денної форми навчання.

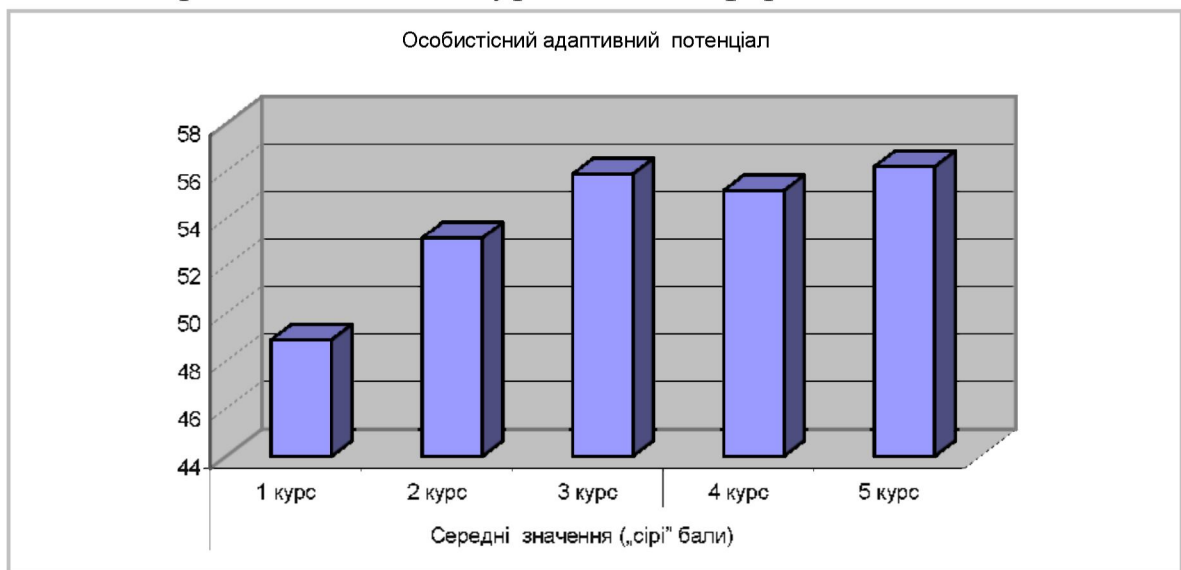

Рис.1 Психологічна динаміка розподілу інтегрального показника особистісного адаптивного потенціалу студентів-психологів

Розглянемо результати впровадження I блоку діагностичного комплексу. Так, у межах його реалізації досліджувалася структурна організація психологічних властивостей адаптивного потенціалу студентів-психологів, сформованість яких підтверджує висунуте нами припущення щодо існування психологічних чинників у проекції внутрішніх деструкцій, які сприяють професійній адаптації.

Таким чином, можна констатувати, що адаптивність досліджуваних студентів-психологів набуває свого певного піку у

розвитку до кінця третього року навчання, а потім її подальше формування, в умовах фахової підготовки у ВНЗ, практично не відбувається (Рис.1). Можна припустити, що на третьому році навчання у констатується затримка процесу формування адаптивності та адаптованості, які впливають на особистісний адаптивний потенціал і здійснюють негативну проекцію на розвиток професійного адаптивного потенціалу. Водночас, у контексті дослідження професійної адаптації існує потреба у чіткому визначенні психологічних чинників професійного адаптивного потенціалу психологів-практиків.

Встановлено, що зі збільшенням терміну навчання у досліджуваних підвищується рівень особистісної адаптивності (у межах професійної адаптації), оскільки за отриманими показниками методики спостерігається підвищення середніх результатів впродовж усіх років навчання. Водночас, отримані результати значущості розбіжностей за *t*-критерієм Ст'юдента виділяють значущу розбіжність у рівнях сформованості адаптивності між середніми показниками студентів першого та третього курсів (рівень значущості *t*-критерію $p \leq 0,05$). Отримані експериментальні результати фіксують також незначні розбіжності у середніх показниках між студентами III і IV курсів, IV і V курсів, III і V курсів студентів-психологів, оскільки *t*-критерій тут виявився незначущим. Тобто змістовне наповнення підготовки студентів виявляє адекватно сформовані навчальні впливи на формування їх особистості.

Таким чином, можна констатувати, що адаптивні можливості студентів-психологів набувають свого певного піку у розвитку до кінця третього року навчання, у подальшому ж спостерігається значне зниження динаміки ефективної професійної адаптації в умовах вищої школи, тобто, вже на третьому році навчання спостерігається тенденція до професійної дезадаптації досліджуваних.

Необхідно відмітити, що поведінка особи у проблемних професійно-дезадаптивних ситуаціях може бути різноманітною і психологу важливо вміти її розпізнавати та чітко інтерпретувати. При цьому суттєвим показником буде емоційний стан людини: спокій, задоволення, впевненість, або ж невпевненість, страх, тривожність, агресивність, конфліктність. Водночас, між

показниками невротизму та особистісними якостями існує позитивний взаємозв'язок. Це означає, що емоційна стабільність, як важлива професійна якість психолога, мало властива особистостям, що проявляють високий рівень тривожності, агресивності, конфліктності.

Високий рівень тривожності, ригідності, агресивності, конфліктності – сигнал на цілісність “образу Я”, що супроводжується внутрішнім напруженням, переживанням. На нашу думку, такі емоційні переживання у психолога-практика можуть виникати при розвитку професійної дезадаптації. У випадку невдачі такі фахівці схильні ігнорувати об'єктивну причину, не допускаючи її у свідомість. При повторюванні такої поведінки стійким новоутворенням характеру стає невпевненість, ось чому ми вважаємо, що саме міра вираженості вище вказаних особистісних якостей є одним з показників відсутності професійної адаптивності та професійної адаптованості у майбутніх психологів-практиків.

Наявність значного відсотку студентів-психологів з низькою адаптивністю до професійної діяльності слугує сигналом про наявність у них психологічної напруги, внутрішнього дискомфорту, емоційної нестабільності, невпевненості у собі, що створює додаткові труднощі в оволодінні та засвоєнні професійних знань, умінь та навичок, а в майбутньому – ускладнення в професійній діяльності, тобто є ознаки відсутності професійної адаптованості. Можна зробити висновок, що третина студентів – майбутніх психологів є низько адаптивними, емоційно-нестабільними, невпевненими у собі особистостями з незформованим професійним адаптивним потенціалом.

Висновки та перспективи. Спираючись в цілому на такі результати нашого експериментального дослідження можна відмітити існування безпосереднього взаємозв'язку професійної адаптивності та професійної адаптованості майбутнього психолога-практика з його успішною професійною адаптацією та ефективною професійною діяльністю [8].

Таким чином, результати нашого дослідження дозволяють визначити провідну роль професійного адаптивного потенціалу в успішності (неуспішності) професійної адаптації, зокрема, у майбутніх психологів-практиків, та адаптації особистості взагалом.

Частково проблему успішності професійної адаптації можна вирішити шляхом психологічного прогнозування професійноважливих якостей психолога-практика за допомогою спеціальної психодіагностики та профілактики професійної дезадаптивності й професійної дезадаптованості у майбутніх фахівців, психологічної підтримки під час навчання, використання позауніверситетських можливостей для продовження професійного навчання студентів, активного відпочинку, тощо. В програму підготовки практичних психологів можна включити питання оволодіння студентами методами самодіагностики та самокорекції.

Особливо необхідно відмітити, на наш погляд, психологічні властивості особистості психолога, які є професійно значущими, що забезпечують успішну професійну діяльність і адаптацію за рахунок виснаження внутрішніх ресурсів особистості, тобто створюють ризик дезадаптації. За результатами нашого дослідження до них можна віднести: високу емоційну чутливість, здатність до емпатії, співчуття та співпереживання, високий рівень рефлексії. Звісно, такі якості особистості є некомплементарними до особистості психолога у випадках, коли вони невраїнованені захисними механізмами. Відповідно, під час професійної підготовки психологів необхідно формувати не тільки професійно важливі особистісні якості, але й захисний адаптивний комплекс особистісних характеристик, тобто професійний адаптивний потенціал [4].

Певну роль у розв'язанні проблеми формування професійної адаптивності та професійної адаптованості відіграє робота, спрямована на розвиток психологічних чинників професійної адаптації психолога-практика в умовах вищої школи за допомогою активізації психологічних механізмів самоусвідомлення, саморегуляції і саморозвитку [8].

Також, на нашу думку, однією з першочергових задач для рішення цієї проблеми є необхідність проводити психодіагностичне дослідження абітурієнтів, які вступають на спеціальність "психологія", з метою визначення їх професійної придатності.

Робота за цими напрямками багато у чому вирішить проблему успішної професійної адаптації майбутніх психологів-практиків у процесі фахової підготовки у межах ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л. : АН СССР М-во здравоохранения СССР, 1988. 267, [2] с.
2. Бондаренко А.Ф. Социальная психотерапия личности (психосемантический подход). – К.: КГПИИЯ, 1991. – 189 с.
3. Митина М. Психологическое сопровождение выбора профессии. М.: Изд-во МПСИ., 2003. – 184 с.
4. Пов'якель Н. І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи : [монографія]. – Вид. 2, випр. І доп. - К.: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2008. – 298 с.
5. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Г. Никифорова, М. Дмитриевой. – СПб.: Питер, 2001. – С. 88 - 103.
6. Психология личности: словарь – справочник / П. П. Горностай, Т. М. Титаренко, В. Васьяковская, И. А. Грабская, Л. А. Лепихова, Н. И. Повякель, Н. В. Чепелева ; под ред. П. П. Горностай, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
7. Реан А. А., А. Р. Кудашев та ін. Психология адаптации личности : [пособие для учителя] – СПб.: Медицинская пресса, 2002.–352 с.
8. Федоренко А. Ф. Психологічні чинники попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. психол. наук. : спец.\: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – К., 2008. – 20 с.

В статтє представлена психологическая специфика профессионального адаптационного потенциала у будущих психологов-практиков, особенности развития и формирования профессиональной адаптивности, профессиональной

адаптивності студентів-психологів во время вузовской подготовки.

Ключевые слова: *профессionalная адаптация/деадаптация, адаптивность, профессиональная адаптивность, адаптированность, профессиональная адаптированность, профессиональный адаптационный потенциал.*

The paper presents of psychological specific professional adaptive potential, professional adaptation, professional nonadaptation in students-psychologists in high school. It is researched the psychological substance and content of adaptive potential as a progress factor of firmness to the professional nonadaptation.

Key words: *professional adaptation/nonadaptation, adaptiveness, professional adaptiveness/nonadaptiveness, adapted, professional adapted/nonadapted, professional adaptive potential.*

УДК 378.015.3: 316.77: 159.928 (043)

Розова Т.М.

**Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З КОНТАКТНІСТЮ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Проаналізовано психологічні особливості динаміки розвитку комунікативних здібностей та їх взаємозв'язок з контактністю у майбутніх психологів. Висвітлено порівняльну характеристику розвитку комунікативних здібностей студентів першого, третього та п'ятого курсів. Описано динаміку рівнів розвитку контактності майбутніх психологів у процесі їх вузівської підготовки.

Ключові слова: *комунікативні здібності, контактність, динаміка рівнів розвитку контактності, майбутні психологи.*

Постановка проблеми. Проблематика професійно-